

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ

Уређује

А. БЕЛИЋ

уз сарадњу

д-ра *Алексића Радомира* (Београд), д-ра *Бошковића Радосава* (Београд),
д-ра *Вуковића Јована* (Сарајево), *Конеског Б.* (Скопље), д-ра *Нахшичала*
Рајка (Љубљана), д-ра *Раковића Франа* (Љубљана), д-ра *Скока Петра*
(Загреб), д-ра *Шевановића Михаила* (Београд), д-ра *Томаговића Васе*
(Скопље), д-ра *Хрстић Маџа* (Загреб)

XVIII КЊ. 1—4

БЕОГРАД
1949—1950

ЗНАТНИЈЕ РАЗЛИКЕ ИЗМЕЂУ ДВЕ ГРУПЕ ГОВОРА У АРБАНАШКОМ ЈЕЗИКУ: ГЕГИСКЕ И ТОСКИСКЕ

Као што се Арбанаси деле у две групе племена: Геге и Тоске, тако се они деле и по језику у две групе говора, од којих се свака даље дели у више већих или мањих дијалеката.

У групу говора Гега, која је многољуднија од оне друге, поред осталих долазе Арбанаси Скадра и његове околине, скадарске Малисије, Крајине, Мирдите, Пуке, Дукађина и Мата, па, може се рећи, и сви говори Арбанаса разасутих и насељених на територији Југославије.

Групи говора Тоска припадају арбанашки дијалекти који се говоре, у најгрубљим потезима узето, по јужној Арбанији од Корче до Јадранског Мора и од реке Војусе, нешто јужније од непосредне околине Елбасана па до грчке границе и преко ње, по Епиру, у Чамрији и Љабрији, у колико нису арбанашка насеља разорена и уништена за време последњег светског рата и после њега, за време грађанског рата у Грчкој. Овој групи говора припадају и Арбанаси расејани по Калабрији и Сицилији, у Италији и по Тесалији, на Пелопонезу и на неким грчким острвима.

Досада, колико је нама познато, нико није детаљно проучио ове две групе говора, нити су подробно установљене све разлике међу њима, као што није детаљно и тачно одређена граница међу њима.

Арбанаси тврде да Тирана и Елбасан са њиховим околинама у језичком погледу претстављају неку средину између те две велике групе говора и то тако што је Тирана са својом околином ближа групи гегиских говора а Елбасан групи тоскиских говора, па је због тога на свеалбанском конгресу који је одржан у Елбасану донесена одлука да се за општи књижевни језик арбанашки прими то средње наречје Тиране и Елбасана и на тај начин је донекле ублажена суревњивост и борба између присталица тоскиског и гегиског наречја око тога који ће се говор узети за

књижевни језик.¹ Па ипак та утакмица није ни до данас сасвим завршена. Као и код нас што, под утицајем новостворених политичких прилика, јекавски говор приметно потискује екавски, тако и у Арбанији у последње време тоскиски говор приметно потискује гегиски из службене преписке, књиге и новинарства.

Да би наши читаоци имали приближну слику разлике између те две најважније групе арбанашких говора, а у недостатку стручне литературе, ми ћемо овде изложити један низ тих разлика, онако како смо их нашли забележене код двојице виђенијих арбанашких граматичара: Тоске Илије Диљо Шеперија² и Геге Јустина Роте³.

Како је познато, и наш се српскохрватски језик дели у групе говора, само наш се језик дели у три по бројности неједнаке групе: штокавску, чакавску и кајкавску групу говора, тако назване према употреби облика заменице *што* (*ча*, *кај*).

Подела група говора у арбанашком језику није окарактерисана једном једином општом цртом као код нас, мада је и код њих та разлика више гласовна а мање морфолошке, синтактичне и речничке природе.

Ево како је те разлике уобличио поменути Тоска Илија Диљо Шепери.

1. Изговор дугих самогласника у групи гегиских говора чини да се редуцира изговор кратких самогласника који се налазе у једној речи, док међутим изговор самогласника са средњом дужином у групи говора тоскиских има за последицу да се изговарају кратки самогласници у осталим слоговима исте речи. То нарочито важи за изговор кратког самогласника *e* које се у таквом случају редуцира у *ě* (полуглас реда *e*, сличан полугласу *ь* у неким нашим говорима). Тиме се објашњава то што Геге скраћују речи, док су исте речи у говору тоскиске групе дуже. Тако нп. Тоске кажу: *shĕpi* (кућа), *shĕpisĕ* (кући). Геге међутим исте облике те речи изговарају: *shpi*, *shpis*.⁴) Т. говоре: *Shqipĕtar* (Арбанас), *Shqipĕtarĕvet* (Арбанасима), а г.: *Shqyptâr*, *Shqyptarvet*; т.: *rrufĕ* (гром), *rrufetĕ* (громови), а г.: *rrfĕ*, *rrfet* и др.

¹) Osman Myderzizi, *Gramatika e ré e shqipes*, vëllimi I, Tiranë, 1944, стр. V, у предговору.

²) Ilija Dilo Sheperi, *Gramatika dhe sindaksa e gjuhës shqipe sidomës e toskënishtes*, Vlorë, 1927, стр. 22—23.

³) A. Justin Rrota O. F. M., *Sintaksi i shqipes*, Shkoder, 1942, стр. 121—133.

⁴) У току даљег излагања краткоће ради означаваћемо Тоска, тоскиски са т, а Геге, гегиски са г.

2. Ови се говори разликују и у изговору самогласника којима следеју носни сугласници: *m, n, nj*. У групи говора тоскиских ти се сугласници обично не изговарају, док се у групи гегиских говора дешавају следеће промене:

а) Геге назалне групе *en* и *ɛn* изговарају као *a* (у Косовско-метохиској области¹) место *a* чује се *o*); т. каже: *enë* (страна), а г. ће рећи *anë* (у км. чује се *ona*); т.: *êsht* (је), г.: *asht* (у км. *onsht, oshť*); т.: *hënë* (месец), г.: *hânë* (у км. *hona*); т.: *këmbë* (нога), г.: *kâmbë* (по км.: *kôm* и *kôma*).

б) Гегиска група говора не изговара звучне сугласнике после носних сугласника: т.: *këngë*, г.: *kân(g)*, али у км. чује се *kong*; т.: *ngul* (забијен), г.: *n(g)ul*; т.: *gjëmb* (грана), г.: *gjem(b)*; т.: *mbret* (владалац, император), г.: *m(b)ret* (км. *mret, mreti*); т.: *ëndërr* (сан), г.: *ân(d)ërr* (км.: *ondër*); т.: *pëndë* (перо), г.: *pên(d)*. Овде примећује Илија Диљо да су речи ове врсте неки писали с удвојеним носним сугласницима: *nner* (*nder* = част), *mmbret* (*mbret*) и др.

в) Тоскиска група говора у доста случајева замењује носне сугласнике: *n* и *m* течним сугласником *r* као нп.: г.: *venë* (ставља), т.: *verë*; г.: *Vlonë* (Валона), т.: *Vlorë*; г.: *druni* (дрво), т.: *druri*; г.: *hapun* (отворен), т.: *hapur*; г.: *shkruet* (писан, нашаран), т.: *shkruar* (км: *shkrut* и *çkrut*); г.: *prumun* (донесен), т.: *prurë*.

3. У доста речи се полугласно *ë* изговара у гегиским говорима као *i*.

Примери: т.: *një* (један), г.: *nji*; т.: *që* (што, да), г.: *qi*; т.: *gjëndje* (налажење), г.: *gjindje*; т.: *më dhëmbet* (боли ме), г.: *më dhimbet* (у км. *më dhimet*).

4. Самогласник *o* у гегиској групи говора у доста речи тоскиска група говора замењује самогласником *a*.

Примери: г.: *i vorfër* (сиромашни), т.: *i varfër* (но и у км. та реч обично гласи *i vafri*).

5. Дифтонг *uo* у тоскиском говору изговара се као *ua*, а у гегиској групи говора као *ue*.

Примери: т.: *grua* (жена), г.: *grue* (у км. изгледа да се употребљава обично *grua*); т.: *shkruaj* (пиши), г.: *shkruej* (у км. *çkruej* и *çkruj*); т.: *tua* (мени), г.: *tue*.

6. Погдекад се у гегиској групи говора дифтонг редуцира у један самогласник.

¹) Краткоће ради у даљем излагању означаваћемо са км. Косовско-метохиску област у којој у овом случају подразумевамо и крајеве од Призрена до Гилана.

Примери: т. *grua* (жена), г.: поред *grue* и *gru*; т.: *miell* (брашно), г.: *miell*, али и *mill*; т.: *krye* (глава), г.: *krye*, али има и *kry*. Исто тако т. ће рећи: *punětòr* (радник), г.: *punětuer* (у км. чује се поред *puntuòr*, врло често и *puntor*); т.: *shtatòr* (септембар), г.: *shtatuer* и др.

7. Најзад, као карактеристику тоскиских говора Илија Диљу Шепери спомиње гласовну особину сличну једној од особина наших македонских дијалеката, тј. да и они замењују на крају речи звучне сугласнике одговарајућим муклим сугласницима, док се они у гегиским говорима у свима положајима чувају као звучни сугласници.

Примери: г.: *brez* (појас), т.: ту реч изговара *bres*; г.: *djeg* (гори), т.: *djek*; г.: *mënd* (памет), т.: *mënt*; г.: *gardh* (плот), т.: *garth*; г.: *plum(b)* (голуб), т.: *plump* и др.

*

И Јустин Рота се у поменутој својој синтакси задржао на овом питању разлика између двеју главних група говора арбанашкога језика, па их је набројао знатно више од оних које смо напред навели по Илији Диљу Шеперију. Поред гласовних разлика Јустин Рота наводи и неке разлике морфолошке и синтактичке природе.

Ево како је он сврстао и формулисао те разлике у својој синтакси коју је тадашње арбанашко министарство просвете одобрило да се може употребљавати као уџбеник у тадашњим нижим разредима средњих арбанашких школа.

I Гласовне разлике

1. Тоскиска група говора, каже Ј. Рота, нема носних самогласника (*zanore hundore*). Гегиски носни самогласник *â* (а) Тоске бележе у облику *ë*, а изговарају га, тврди Ј. Рота, скоро као Геге дифтонг *oe* или као затворено *e*.

Примери: *gâja* (стока), у км. *gjoja*; *dhâmbi* (зуб), у км. *dhomb*; *kânga* (песма), у км. *kong*; *âsht* (јесте), у км. *qsht*; *bâhet* (дешава се, догађа се), у км. *bohët*. Т. наведене речи изговарају као да су написане: *gjoeja*, *dhoembi*, *koenga*, *oesht*, *boehët*, мада их ортографски пишу: *gjëja*, *dhëmbi*, *ëshët* и др. Остали назвали гегиске групе говора не мењају се у тоскиској групи говора. Тако г.: *vêne pênin* (удени конач), т.: *vëre (vüre) përin*; *shËje hËnin* (побриши праšину), т.: *shinje hirin*, у км. *fshije*; г.: *prËna drËnin* (донесох дрво), т.: *prura drurin*; г.: *frËjji sËnit* (духну у око), т.: *frynji syrit* и др.

2. У тоскиским говорима сад се више не чују дуги самогласници. Гегиске речи са дугим акцентима Тоске су склоне да претварају у речи са нагласком средње дужине, само ако их имају нашта да наслоне. Тако нпр. г. каже: *ké liri* (била је јефтиноћа), т.: *ke liri*; г.: *un pash nji kál të thát* (ја видех једног мршаваг коња), т.: *unë pashë një kalë të thatë*; г.: *ká rá shí* (пала је киша), т.: *ka ra shi*; г.: *ata kjén dá e rán në vorfni* (они се беху поделили и запали у сиромаштво), т.: *ata ~~q~~në darë e ranë në varfëri*; г.: *dý grá* (две жене), т.: *dy gra*; г.: *na blém bagtín* (ми куписмо стоку), т.: *na blemë bagëtinë*; г.: *nji vllá i shpís* (један кућни брат), т.: *një vëlla i shtëpisë*.

3. Тоске ненаглашено *e* испред сугласника: *l* (љ), *ll* (л), *m*, *mb*, *n*, *nd*, *r* (меко) и *rr* (тврдо) пишу као мукло *ë*, а изговарају га као затворено *e*. Геге међутим имају у таквим случајевима једно звучније и јасније *e*. Тоске кажу нпр.: *Skëndër beu, ay prisi i famshëm i ushtërisë kombëtare, dëshëronte me tërë zembrën e tij luftën kundër Turkut, për të shpëtuar Shqipërinë. Një shëmbëll i shkëlqyer¹⁾, nji ëndërr e ëmbël.²⁾* То би Геге рекле: *Skander beu, ai prisi i famshem i ushtris kombtare, dishrojte me tane zemren e vet luften kundra Turkut, per t'a pshtuem Shqypnën. Nji shembell i shkelqyeshem, nji anderr e ambel* (Скендер бег, тај гласовити вођа народне војске, желео је од свег срца борбу противу Турчина за спас Арбаније. Сјајан пример, слатки сан).

4. У једном ограниченом броју речи наглашено гегиско *o* после сугласника *v* у тоскиској групи говора гласи *a*: г.: *voj*, *-i* (уље), т.: *vaj*, *-i*; г.: *vorr*, *-i* (гроб), т.: *varr*, *-i*; г.: *i vorfën*, *-i* (сиромашан, сиромашни, но у км. *i vafri*), т.: *i varfër*, *i varfëri*; г.: *votrë*, *votra* (огњиште), т.: *vatrë*, *vatra*; г.: *i vokët*, *i vokti* (млак, млаки), т.: *i vakët*, *i vakëti*; г.: *vojtun*, *i vojtuni* (отишао, онај који је отишао), т.: *i vajtur*, *i vajturi*.

5. Самогласник у Тоске често умекшавају и замењују обичним *i*, што уосталом чине и неки дијалекти из групе гегиских говора као нпр. у: Мирдити, Дибри и др. Тако ће Геге рећи: *Shkypja e shkyferi hypën sypr i kështjellit* (орао и кобац попеше се на врх кастела), т.: *Shqiponja e skiferi hipën sipri kështjellës*. Но обе групе говора најчешће употребљавају: *kryeqyteti* (престолица); *i mbytun e i thyem* (удављен и сломљен); *shtypi* (штампа), *dy* (два), *sÿ* (око) и др. Кад смо овде да подвучемо да Ј. Рота није спо-

¹⁾ По казивању мога земљака Кадри Халимије у селу Церовцу, у срезу Гиланском, Арбанаси кажу: *shkelzem*.

²⁾ У км.: *oml*.

менуо да цела група говора са Дебром на челу у изговарају као *ej*, о чему види примере у мом чланку о гласовним особинама арбанашког говора у Дебру и његовој околини, који ће се објавити у наредном дијалектолошком зборнику САН.

6. Гегиски дифтонг *ue* (од *-uo*, *-o*) гласи у тоскиској групи говора *ua*. Т.: *gruaja* (жена), г.: *grueja*, у км. *gruaja* и *grua*, па чак и *gruj*; т.: *duarēt* (руке), г.: *duerēt*, у км. *durt*; т.: *mē thuaj tua* (рече ми, нека ми каже), г.: *mē thuej tue*; т.: *i mēsuar* (научен), г.: *i mēsuet*; т.: *i shkruar* (писан), г.: *i shkruem*, у км. обично *ckrum* и др.

Дифтонг *ie* у тоскиским говорима се скраћује у *je*.

Примери: г.: *diell, dielli* (сунце), т.: *djell, djelli*; г.: *e dielle, e dijelleja*, т.: *e djelle, e djella*; г.: *miell, mielli* (брашно), т.: *mjell, mjelli*; г.: *nier, nieri* (човек), т.: *njeri, njeriu*; г.: *qiell, qielli* (небо), т.: *qjell, qjelli*; г.: *ziem* (куван), т.: *zjerë*. Но и међу Гегама, нарочито у скадарској долини дифтонзи се често сажимају и чују као прости вокали.

Примери: *nji grú* (једна жена), *tuj shkú në krú* (идући на извор), *ka thý krýt* (разбила је главу); *mos m'a thúj mú* (не казуј мени); *Qite millin në dill e përzije me dúr* (стави брашно на сунце и мешај рукама); *Njiky malsúr ásht nji nír i ndím* (ето овај горштак је један чувен човек).

7. Суфикс *uer* у гегиским говорима Тоске често сажимају у *or*. Нпр. г.: *shtatuer* (септембар), т.: *shtator*; г.: *dimnuer* (зимски), т.: *dimëror*; г.: *mbretnuer* (царски), т.: *mbretëror*. Монофтонгизам се ређе јавља у примерима где је суфикс *-tuar* (*-tuer*): *fajtuar* (кривац), *puntuar* (радник), *shërbtuar* (служитељ), *gaztuar* (веселјак, шалјивчина).

8. Геге без тешкоће изговарају и речи у којима су нагомиљани сугласници, док Тоске олакшавају изговор у таквим случајевима помоћу муклог *ë*. Тако напр. г.: *ardhshin shndosh* (долажаху здраво, здраво дошли!), т.: *ardhëshin shëndosh*; г.: *bashkshordja marrka të shtrembten* (супруга узимаше криви пут), т.: *bashkëshordja marrëka të shtrembëtën*; г.: *disprimi i njerzís* (очајање људи, чојства, човечанства), т.: *dëshpërimi i njerzisë*; г.: *nuk ásht me vend* (није на месту), т.: *nukë është me ventë*.

9. Две кратке речи у гегиској групи говора: *qi* (што, да) и *nji* (један) у тоскиским говорима гласе: *që* и *një*. На супрот првобитном *e*, сачуваном у тоскиском, Геге имају *i*.

Примери: т.: *ndëgjonj* (слушам, чујем), г.: *ndigjoj* (у км. *ndigoj*); т.: *dëftesa* (сведоџба), г.: *diftesa*; т.: *dëshmija* (сведочење),

г.: *dishmija*; т.: *dëshira* (жеља), г.: *dishiri*; т.: *dëshpërimi* (очајање), г.: *disprimi*.

10. Наставци трпних глаголских придева са основом на самогласник у гегиским говорима је *m*, док у тоскиским дијалектима кроз ротацизам тај суфикс се свршава на *r* или *rë*. То је случај код глагола који се свршавају на дуги самогласник а не на дифтонг. Што се тиче глагола који имају сугласник, глаголски придеви им се завршавају код Гега на *un*, а код Тоска на *ur*.

Примери: г.: *tue kenduem* (певајући), т.: *duke kënduar*; г.: *i bashkuem* (удружен, уједињен), т.: *i bashkuar*; г.: *shkyem* (подеран, поцепан, у км. *çkyem*), т.: *shqyer*; г.: *lëm* (рођен), т.: *lerë*; г.: *shâm* (псован), т.: *sharë*; г.: *bâm* (начињен), т.: *bërë*; г.: *ndým* (умрљан, замазан), т.: *ndyrë*; г.: *për të shím* (за чишћење, у км. *fshim* = почишћен), т.: *për të shirë*; г.: *ngím* (засићен, сит), т.: *nginjur*; г.: *rjepun* (одеран), т.: *rjepur*; г.: *hjedhun* (бачен), т.: *hedhur*; г.: *bindun* (убеђен), т.: *bindur*; г.: *lodhun* (уморан), т.: *lodhur*, но крајње *m*, односно *n*, остаје и у Тоска непромењено при промени.

Примери: г.: *na thám* (ми рекосмо), т.: *na thamë*; г.: *ata thán* (они рекоше), т.: *ata thanë*; г.: *na blém* (ми куписмо), т.: *na blemë*; г.: *ata blén* (они купише), т.: *ata blenë*; г.: *na píм* (ми писмо), т.: *na pimë*; г.: *ata píп* (они пише), т.: *ata pinë* и др. Тако од глагола *shkuar* (отијоше) аорист гласи: *shkuam* (одосмо), *shkuan* (одоше); од *perzjerë* (мешасмо), *përziem* (промешан), *përzien* (мешаху); од *thyer* (сломити), *thyem* (сломљен), *thyen* (сломише). Тако и акузатив од именица: *zotín* (бога), *letrën* (писмо), *mikun* (пријатеља).

У свима овим примерима и њима сличним *m*, *n*, у тоскиском говору се не мењају у *r* (*rë*).

11. Старе групе сугласника *kl*, *gl*, које се и сад чују у Чамрији и међу Арбанасима давно избеглим у Италију, Геге изговарају као: *kj*, *gj* (*gi*), а већина Тоска су их још јаче палатализовали, па се изговарају као *q* (*h*), *gj* (*h*). Тако г. изговарају *kjumshtë* (некад *klumshtë*), а т.: *qumështë* (млеко); г.: *kjáj* (некад *kłanj*), т.: *qaj* (плачем, плачи); г.: *tue kjenë* (некад *tue klenë*), т.: *duke qenë* (будући); г.: *giũhë* е *giatë* (некад *gluha* е *glatë*), т.: *gjuha* е *gjatë* (дугачак језик); г.: *i gián s'âmës* (некад *i glán s'âmës*), т.: и *gjanë s'emës* (личи на мајку).

12. Док Геге групе сугласника: *mb*, *nd*, *ng* (*ngj*) сажимају у један глас, дотле Тоске истичу сваки глас засебно умећући једно *ë* и на тај начин разбијају те групе у засебне слоге.

Примери: т.: *m-breti* (владалац, император), г.: *mbreti*; т.: *ëm-bëlsira* (посластица), г.: *âmbelcina*, у км. *ômëlsina* (слаткиш); т.:

n-dryshimi (промена), г.: *ndryshimi*; т.: *kën-ga* (песма), г.: *kānga*; т.: *n-gatrronj* (збирка), г.: *ngatrronj*; т.: *n-gjeshur* (гњетење, мешење), г.: *ngjeshun* и *njeshun*; т.: *n-gjyej* (замочен), г.: *ngjyej* и *njyej* и др. У неким крајевима гегиске групе говора ове се сугласничке групе чују упрошћене избацујући потоњи сугласник, па тако се чују само: *m*, *n*, *nj*. На тај начин имамо: *maroj* место *mbaroj* (правим), *mes përmi* место *mes permbi* (одозго), *nihma* место *nihmba* (помоћ), *Noci* место *Ndoci* (мушко особено име), *porak* место *ndopak* (нешто мало), *njersa* место *ndersa* (зној), *njinoj* место *njindoj* (једноничити, постити). И обратно, гдегде како по областима тоскиским тако и по крајевима гегиским налазимо речи у којима се изговара само други сугласник од наведених група сугласника, тј.: *-b*, *-d*, *-g*, *-p*, *-t*.

Примери: *brenda* место *mbrenda*, у км. *mranda* (унутра); *pramja* место *mbramja*, у км. *prama*, *promja*: *nesra* *proma* (сутра навече); *pastaj* место *mbasandej* (потом); *dëgjoj* место *ndigjoj* (чујем), у км. *ndigoj*, а *pongon? un e gas* место *un ngas* (хитам); *e guci* место *e nguci* (дирати, задиркивати); *dryshej* место *ndryshej* (друкчије); *trydhi* место *ndrydhi* (цедити, пресовати); *tue tëjë* место *tue ndëjë* (седећи) и др.

13. Ј. Рота одређеније наводи правило које је Илија Диљо навео под 7 о претварању у тоскиским говорима звучних сугласника на крају речи у одговарајуће мукле. Он каже: Гегиски говори задржавају звучне сугласнике на крају речи које се завршавају на: *b*, *mb*, *d*, *dh*, *nd*, *g*, *gj* и кроз целу промену, међутим тоскиски говори мењају звучне сугласнике на крају речи у одговарајуће мукле сугласнике.

Примери: т.: *gas—gazi* (веселе), г.: *gaz—gazi*; т.: *bres—brezi*, г.: *brez—brezi*; т.: *ment—mendja* (памет), г.: *mend*, *mende*, *mendja*; т.: *i math* (велик) *i madhi* (велики), г.: *i madh-i* (велики); т.: *garth—gardhi* (плот), г.: *gardh*, *gardhi*; т.: *plump—plumbi* (голуб), г.: *plumb plumbi*, у км. *plumb*, *plumbi*; т.: *Serp—Serbi* (Србин), г.: *Serb—Serbi*; т.: *djek—djegur* (спаљен), г.: *djeg—djegur*; т.: *zok—zogu*, *zoç*, *zoghët* (птица, птице, птичија), г.: *zog—zogu*, *zogi—zagjë*; т.: *i lik* (слаб), али и *ligu* (слаби), *te liq* (слаб, болестан), али *ligjë* (слабости), г.: *lig—ligu*; т.: *duke hedhur* (вејући, бацајући), али *heth*, *u hoth*, *g. hedh*, *hedhur*, у км. *hodha* и др.

Међутим и гегиски говори имају у по некој речи примену овога гласовног закона о претварању звучних сугласника на крају речи у мукле сугласнике, па се у таквом случају звучни сугласник у одређеном виду враћа, којом приликом именица промени

и род. На пр. *Lesh*, али *Lezhja* (име вароши у Арбанији), *Mjet* (ако није особно име, срество) поред *Mjedja*; *pushtet* (држава), али *pushtedja*.

14. Тоске привативни префикс *sh* (одн. *zh*), као стари писци и по неки крај гегиске говорне групе, често мењају у *ç*.

Примери: *Shlirimi—çlirimi* (преручивање, ослобођење), *shlodhem—çlodhem* (одмарам се), *shkatrroj—çkatrroj* (срушити, рушити, оборити), *u zhduk — u çduk* (нестаде, ишчезе) и др.

Геге исто тако и суфикс *s* (*së, si*) често мењају у *c* (*çë, ci*). Место *çilësi* говоре *çilci* (кључ, у км. *çelc—çelci*); м. *grykësa* употребљавају *grykca* (грло, грлић); поред *Malësia* има *Malcija* (Малесија).

15. Тврдо *rr* гегиских говора често се у тоскиским говорима јавља као меко *r*. Тако г.: *rrallë* (редак), т.: *rallë*; г.: *kurrizi*, т.: *kurizi* (ртењача, гребен планински); г.: *burrimi*, т.: *burnimi* (мушка страна, мушкиње); г.: *ngatrruem* (збуњен), т.: *ngatëruar*; г.: *rreti* (мрежа), т.: *rjeti*; г.: *rraca* т.: *raca* (раса, сој).

16. Тоске радо додају глаголским основама по једно *n*, док Геге обратно радије употребљавају краће облике: т.: *nxënës* (ученик), г.: *xânës*; т.: *nzejm* (грејем), г.: *xejm*; т.: *nziym* (црним, оцрњен), г.: *xijm*; т.: *ndarë* (одвојен), г.: *dám*; т.: *nxjerrun* (изваћен), г.: *xjerrun*, у км. *nxirun*; т.: *mplakem* (старим), г.: *plakem*; т.: *nkuqi* (црвени), г.: *kuqi*; т.: *nga* (од, откуд), г.: *kahë* (у км. *kâ: ka poshkon?* = камо идеш?).

17. У тоскиским говорима *l* (љ) често се претвара у *ll* (л) а нарочито у позајмљеним речима као што су: *komplloti* (завера), *kapella* (шешир), *psykollogu* (психолог), *blloku* (блок), *plani i luftës* (план борбе), *dolli dyplomat* (испаде дипломата), *parllamenti i Londrës* (Лондонски парламенат).

18. У скадарској Крајини нарочито често се (не разликује тврдо *ll* (л) од *dh*. Тако на пр. тамо се место *ndolli* (догоди се, треви се) каже *ndodhi*; место *me llanë* кажу *me dhanë*; м. *përcjelli* (испрати ме), каже *përcjedhi*; м. *mbyllun* (затворен) каже се *mbydhun*; м. *përdrelli* (увину, угану), кажу *përdredhi*; м. *i përmallshëm* (жељни, за чим се осећа носталгија), кажу *përmadhshëm*; м. *gjallë e në zall* (жив, па ма и на (у) песку), кажу: *gjadhë e në zadhë*; м. *vjelli* (украде, крадем), кажу: *edhe per vjedhi*, у Вуч. *evjelli* и *vjedhi* = украде, но и *vodhi*.

19. Што се тиче тоничког акцента обе говорне групе употребљавају скоро исте акценте. Као изузеци сматрају се речи: г. *ái*, т. *aý* (он); г.: *nieri*, т.: *njeriü* (човек); г.: *vëri*, т.: *verijü* (север); г.: *qiri*, т.: *qiriü* (свећа); г.: *i vobëg*, т.: *i vâpëk* (сиромашан).

II Морфолошке и синтактичне разлике

1. Док Тоске употребљавају именице мушкога рода које имају множину на *a* као да су женскога рода, дотле Геге сасвим обратно употребљавају у женском роду именице мушкога рода које се у множини завршавају на *e*. Тако т. кажу: *emrat e' vjetra shqipe* (стара арбанашка имена), *lisat e thata* (сухи храстови), *fiqa të njoma* (свеже смокве); г. пак кажу: *faje të randa* (тешке кривице), *mendimet e forta* (дубока мишљења), *temele të shëndoshta* (здраве основе).

2. Већина Геге употребљава облик одређеног вида на *et* за женски род, а *it* за мушки род, на место којих Тоске употребљавају наставке за неодређени вид на *-e*, *-i*.

Примери. Тоске говоре: *bukë shtëpije* (домаћи хлеб), *lëkurë lope* (коже од крава), *mish vëci* (телеће месо), *po vij prej Italiје* (долази из Италије), *U msheh mbas muri* (сакри се иза зида), *hëq mu qafe* (скини ми се с врата). Геге би то рекле: *Bukë shpijet*, *Lëkurë lopet*, *Mish vëcit*, *Povij prej Italiјet*, *Umsheh mbas murit*, *Hiq mu qafet*.

3. У гегиским говорима именице мушкога рода које се свршавају на *ue* узимају испред самогласника који означава одређени вид једнине *n*.

Примери: г.: *ftue*, *ftoni*, т.: *ftua*, *ftoi* (дуња, дуње); г.: *thue*, *thoni*, т.: *thua*, *thoi* (нокат, нокти); г.: *prue*, *proni*, т.: *prua*, *proi* (поток, потоци); г.: *krrue*, *kroni*, у км. *kroft* = извори.

4. Тоске најчешће скраћују акузатив именица. Тако нпр.: *Djalën* или *djalnë* м. *djalin* (дете); *lisën* или *lisnë* м. *lisin* (дуб); *burrën* или *burrnë* м. *burrin* (човека, мужа). Са оваквим се скраћеницама сусрећемо и у старим списима гегиских писаца као што су: Бузику, Буди, Богдани и др.

5. Од облика глаголских именица тоскиски говори често употребљавају онај који се завршава наставцима *-je*, *-ja*. Нпр.: *ardhje* (долазак), *nisje* (полазак, почетак), *sjellje* (држање, владање), *thënje* (казивање), *patje* (изглед, виђење, панорама), *hyrje* (улазак); *ramja* (пад), *smundja* (бољка, немоћ), *vdekja* (смрт) и др. Геге међутим имају већином именице:

а) женскога рода на *a* као што су нпр.: *dala* е *gjâs* (излаз стокe); *u ka rá smunda* (напала их, ударила болештина); *Mâ mire ika, se mbeta* (боље побегох него остадох или она македонска народна пословица: Стојанова мајка плакала, бежанова мајка не плакала).

б) као именице женскога рода од глаголских придева са одговарајућим чланом: *E thyemja* е *anmikut* (пораз, погибија непријатеља); *E marruna* (е *mârrmja*) е *uhâs* (узумање у зајам); *E*

çilmja е парламентит (отварање скупштине); Е *shkuemja* për jashta (излажење напоље).

в) Као именица средњег рода од пасивног партиципа са одговарајућим чланом нпр.: Тë *nisunt* е *ushtris* (полазак војске); Тë *kthymt* е *granverës* (повратак пролећа); *S' kemi të hîm* е *të dalun* (немамо ни улаза ни излаза); *As të mârr'* е *të dhanun me ta* (ни узимања ни давања са њима).

6. Тоске чешће употребљавају члан мушкога рода *të* и после именице женскога рода.

Примери: т.: *Bllokada e kësaj fortese t' ugryer* (блокада ове мрске тврђаве), г.: *Bllokimi i kësaj fortese së mënishme*; т.: *Asosh ditësh të bukra s' kthejn më* (такви се лепа дани неће више вратити); г.: *Aso ditësh së bukra s' kthejn mâ*; т.: *Kësish njerzësh të pa zemrë s' kam parë ndonjëherë* (оваквих људи без срца нисам никад видео), г.: *Kësi njerzësh së pa zemrë s' kam pá ndonji herë*.

7. Трпни придеви у говорима тоскиске групе у једнини женскога рода осим члана не узимају суфикс за род *-e* као што је то случај у групи гегиских говора.

Примери: г.: *Vjetin e kaluem* (прошле године), т.: *Vjetin e kaluar*; г.: *Javën e kalueme* (прошле недеље), т.: *Javën e kaluar*; г.: *Nji ushtrim i kryem* (једна свршена вежба), т.: *Nji punë e kryete* (један обављен посао); г.: *Nji punim i shkruem si kush* (један обављен посао како ваља), т.: *Nji punim i shkruar si kush*; г.: *Nji letrë e shkrueme si kush* (једно писмо написано како треба), т.: *Një letrë e shkruar si kush*; г.: *Vllau i dâm* (одвојен брат), т.: *Vëllau i darë*; г.: *Motra e dâme* (одвојена сестра), т.: *Motra e darë*.

8. Код употребе присвојне заменице и Арбанаси тоскиске групе говора употребљавају наставке и одговарајућу заменицу у лицу и броју кога је лица или броја именица на коју се дотична реч односи (*i, e, të vet*). У гегиској групи говора употребљавају се наставци: *i, e, të tij, të saj*. Гега каже: *Mbretnesha me bijt e vet njetash sa u njit mbe kështjell* (Царица са својим кћерима сад се управо попе на тврђаву). Т. би то рекли: *Mbretëresha me bijt e saj tanë u ngjit më kështjellë*; г.: *Bulku livron arën e vet* (патар оре своју њиву), т.: *Bujku lëron arën e tij*; г.: *Xansët shkuen në shpí të vet* (ученици одоше својој кући), т.: *Xënsët shkuan në shtëpinë e tyre*; г.: *Se i cilli te këqyrë punën e vet* (сваки нека гледа свој посао), т.: *Si i cili të këqyrë punën e tij*.

9. Тоске могу употребљавати облик датива: *neve* (нама), *juve* (вама), личне заменице место номинатива: *na* (ми), *ju* (ви).

Примери: *Neve jemi Shqipëtarë* (Ми смо Арбанаси); *Neve shkojm e vijm pa frikë* (ми одлазимо и долазимо без страха); *Juve s' kini qenë dje në shkollë* (ви нисте били јуче у школи).

10. Облик акузатива показних заменица: *kètè* (овога), *atè* (онога) Тоске употребљавају и кад су придеви: *kètè librè* (ову књигу), али г.: *ketè libër*, т.: *atè rupë* (онај посао), г.: *atë rupë*; т. п' *atè kohë* (у то време), г.: п' *atë kohë*; т.: *mbi kètè pikë* (о овој тачки, на овој тачки), г.: *mbi ketë pikë* и др.

11. У гегиској групи говора, нарочито у живу говору, отпада члан за женски род *e*, кад овај долази одмах иза облика који се свршава на *a*. У тоскиском говору сасвим обратно губи се завршетак *a*, па остаје члан *e* или *i*.

Примери: г.: *Mà mbramja rupë* (најзадња работа), а т.: *M' e mbramja rupë*; г.: *Dita 'mirë* (леп дан), т.: *Koh' e re* (ново доба); г.: *Udha 'mbarë* (срећан пут!), т.: *Udh' e mbarë*; *Ma i madh puna* (највећи посао), т.: *M' i vogli djalë* (најмање дете).

12. Време пређашње несвршено у индикативу тоскиска група говора употребљава са друкчијим наставцима а гегиска са друкчијим:

т.: unë puno-nja (-ja),	ја рађах,	г.: un puno-jshëm,
ti puno-nje (-je),	ти рађаше,	ti puno-jshesh,
ау puno-nte,	он рађаше,	аi puno-jte,
на puno-nim,	ми рађасмо,	на puno-jshim
ју puno-nit,	ви рађасте,	ју puno-jshit
ата puno-nin.	они рађаху.	ата puno-jshin.

Напомена: Ј. Рота овде подвлачи примедбу да се овај облик имперфекта као што га Тоске употребљавају, чује и међу Гегима у скадарској Малисији, међу Климентима, Грудама, Тријепшама и по Крајини и др. крајевима.

13. У тоскиским говорима чује се крћи аорист у 3. л. множине кад се глагол свршава на један од следећих ликвидних сугласника: *l*, *ll*, *r*, *rr*. Наведен је пример из једног дела Тоске Фан Нолија: „Turqit u thyen plotërisht dhe *muarë(n)* aratinë. Ata qi s' ranë në grykat, а u zunë robër, а u-çkatëruan dhe u-*therrë(n)* prej ndënjësve të egërsuar... Qe kur *shkelë(n)* Evropën Turqit, kishin *dalë(n)* mundës... (Турци су били потпуно разбијени и нагоше у бегство. Они који не падоше по теснацима или су били заробљени, или се растурише и бише исечени од подивљалих домородаца... Од кад су Турци крочили у Европу, вазда су били победиоци...).

14. Геге, нарочито грађани, употребљавају и за једину облик 3-ег лица личне заменице множине активног конјуктива. Примери: *Kush të kën ndonji gjà kundra, lé të flasin njetash, e mos të shkojn mandej tue u ankue biravet e skutavet. Аi, në dashtë të më mbysin, në dashtë të më presin: si t' i pelqejn* (Ко има што год против, нека каже сад, а нека не иду после жалећи се у потоку и по

вошковима. Он, ако хоће нека ме убије, ако хоће нека ме посече, како му је воља).

15. Будуће време које код Гега гласи: *Un kam me shkue* (ја имам ићи), т. казују: *Unë do të shkonj* или, као што би наши људи у Ђевђелији рекли: Јас имам за одење: *Unë kam për të shkuar*. Док међу одречним реченицама у гегиским говорима има таквих које исказују могућност, Тоске реку: *Unë nuk shkonj dot* (не могу да идем), Геге место тога кажу: *Un nuk mund të shkoj* (ја не могу ићи).

16. Тоске имају и облик адмиративног императива који Геге немају:

Unë punua-kesha (ја рађах),
ti punua-keshe (ти рађаше),
ay punua-ke (он рађаше),
na punua-keshim (ми рађасмо),
ju punua-keshit (ви рађасте),
ata punua-keshin (они рађаху).

Рота овде напомиње да се овај облик, који се данас у гегиским говорима не употребљава, налази у списима старог писца Богданија, који је писао гегиским дијалектом.

17. Три лица једнине садашњег времена глагола који се свршавају на сугласник Тоске чешће употребљавају без наставка или боље рећи не мењајући их.

Примери: т.: *unë fal, ti fal, ay fal* (ја, ти, он поклања), г.: *un falë, ti falë, ai(ay) falë*, т.: *unë nis, ti nis, ay nis* (ја, ти, он, полази), г.: *un nisi, ti(ty) nisë, ai(ay) nisë*; т.: *unë çel, ti çel, ay çel* (ја, ти, он отвара), г.: *un çili, ti(ty) çilë, ai(ay) çilë*.

18. Тоске често употребљавају треће лице глагола трпног стања које се свршава наставком *esh*, на место кога Геге имају *ej*.

Примери: т.: *Ay ndero-h-esh* (он се поштоваше), г.: *ai ndero-h-ej*; т.: *ajo la-h-esh* (она се праше), г.: *ajo la-h-ej*; т.: *ay siell-esh* (он се окреташе, врзмаше), г.: *ai siell-ej*; т.: *ajo prit-esh* (она је била очекивана, она се чекаше), г.: *ajo prit-ej* и др.

19. Док Геге употребљавају начин неодређени и више но што треба, особито у приређеним реченицама, дотле га Тоске сасвим избегавају и замењују погодбеним реченицама.

Примери: г.: *Me dashitë na me thënë të vërtetën* (ако бисмо хтели рећи истину); т.: *Po të duaјm neve të thëmi të vërtetën*; г.: *I la njherë me e rrethue qytetin...* (Допустио је једном да опседну град), т.: *I la njëherë t' a rrethonin qytetin*; г.: *Ty të duehet me shkue* (теби ваља ићи), т.: *Ti duehet të shkonjsh* (ти треба да идеш).

Најзад овде је наведен један типичан пример који је често употребљавао међу Арбанасима поштовани пок. L. Gurakuqi, скадарски Гега: *Me kenë me shkue me i thënë me ardhë e me më pa* (кад би се отишло рећи му да дође и да ме види). То би Тоска радије рекао: *Të lutem të shkojsh e t' i thuaish, të vijë e të me shohë* (Молим те, да одеш и да му кажеш да дође да се видимо).

Ради образовања узрочних реченица Тоске употребљавају као свезу облик са инфинитивом: *me qenë se (me që)* = пошто, будући.

Примери: т.: *Me qenë se s' mund te vij unë, nisu ti* (Пошто не могу ја да дођем, поћи ти). Место *me qenë se* г. кажу: *mbasi*. Исто тако као свезу за везивање подређене за главну реченицу Тоске употребљавају израз: *do me thënë* (хоће рећи, или оно што код нас значи: то јест).

20. После предлога, а нарочито кад је именица удружена са каквим атрибутом, Тоске употребљавају облик одређеног вида, док Геге у таквим случајевима чешће употребљавају облик неодређеног вида. Тоска на пр.: *Në tokën e gjyshërvet* (на земљи дедова), Геге међутим кажу: *Në tokë të gjyshavet*. Или т.: *Nën Serbët* (под Србима), г.: *Nën Serbë*; т.: *Për shpirtin e të parvet* (за душу предака), г.: *Për shpirt të të parvet*; т.: *Mbi malin e Tomorrit* (на планини Томори), г.: *Mbi mal të Tomorrit*.

III лексичке равлике

Остављајући пострани речи које су различне у обе групе говора, овде ћемо навести извештан број речи делимице различних по облику и значењу, ма да су у највише случајева истог постанка.

ГЕГИСКИ:

njinoj (ngjinoj) постати
andej, prandej отуд, затим
mrrij стижем
erdhi дође
harushë, -a медвед, мечка
hap, -i корак
çil, -un отворен, у км. *çel, çelur*
sá, disá колико, неколико
smirë, -a завист
darsmë, -a свадба
dashtun (i, e, të) вољен, мио, драг
bora (снег)
djersë, -a зној

ТОСКИСКИ:

agjëroj
andaj, përandaj
qrrij
ardhi
arushë, -a
çap, -i
çel, -ur
ca, dica
cmirë, -a
dasmë, -a
dashur (i, e, të)
dbora
djersë, -a

Г Е Г И С К И :

djelmni, -ja детињство, омладина
tue (tu) реч која стоји испред глагола
 при образовању парт. презен.:

јући, секући

katërdhetë четрдесет

e, *edhë* и још

dhimbet (më) жалити

vjam, -i лој

shisa të reja нове метле

deri, *djeri* (*ter*, -i у км.) до

ngjeti, *njeti* другде

gjysë, -a пола, половина

hjedhun бачен

hjekun скинут, смакнут

idhnuet љут, срдит

hiј улазим

koll, -i кашаљ

krishtenë, -i, -e хришћанин

këcej скачем

lavd, -i хвала, слава

libër, -i књига

nalt високо

lypet тражи се, потребно је, недостаје

livadh, -i ливада

vonoj закашњава, касни

mësues, -i учитељ

mendim, -i мишљење

mushkajë, -a комарац

mujtun побеђен

nderë, -a част, поштовање

ndërmjet међу, у км. *Ndërmjeza* име места
 код села Загорја између Загорја
 и Самодреже, а значи средина

ndoshta можда

nandëdhëtë деведесет, у км. *nonddhet*

kahë, у км. *ka* од, из, куда

njof, *shof* познајем, видим у км. *sheh*

ushtimë, -a брујање, хуји

mbasandej потом, затим

pasun богат, имућан

Т О С К И С К И :

djalëri, -a, *djalmuri*, -a

duke (*tuke*)

duke vragë е *prerë* = убија-

dyzet

dhe

dhembet (më)

djamë, -i

fshesa të ra

gjer, *gjeri*

gjetke

gjysë, -a

gjysmë, -a

hedhur

hequr

hidhëruar

hyj

kollë, -a

kërshterë, -i, -e

kërcej

lavdi, -ja

libër, -a

lart

lipset

luadh, -i

mënoj

mësonjës, -i

mejtim, -i

miskonjë, -a

mundun

nder, -i

ndër mes

nofta

nëntëdhjetë

nga

njoh, *shoh*

ofshëtirë, -a

pastaj

pasur (*patur*)

Г Е Г И С К И :

pelsas (plasi) пуцам
prituem ленштина
prituas ленствовање
peshk, -u риба
por, porsà, apor но, али, или
porsà тек што, чим
pvetur питам
kingj -i јагње
qyqár, -i кукавац
gijtet, -i град, варош
rrënoj живим
rishtas поново
sivjet ове године
shëndoshi оздрављујем, лечим
shikjoj гледам у км. *kqyr*
pështoj спасавам
shpënesoj надам се
Shqipëri, -ja Арбанија
shpi, -ja кућа
shërngoj стежем
tërmek, -u земљотрес
tjetrë други, у км. и *qetr*
tetjë (përtëj) онамо, преко
fëllanxë, -a јаребица
thrras (thirri) зовем
ù, -ja (unshëm, -i, -e) гладан, у км. *unt*
ufullë, -a сирће, кисељак (биљка)
varza, -t девојка, -е
vëllazëri, -t браћа
ven oroje пази
des умирем
bjjerri удари
bora снег
veton севати, износити, поццати
(së) vetit себе (се)
voesë, -a оскоруша, у км. *vojsa*
hyll, -i звезда
dboj не вредим, у км. *zboj*
zobjë, -a газдарица, госпођа, у км. *zonja*
zotnija jote твоје господство

Т О С К И С К И :

pëlcas
përtuar-
përtac
pishk, -u
po, posa, apo

pyetur
qëng, -gji
qyq, -i
qytet, -i
rroj
së risht
simvjet
shëroj
shikoj
shpëtoj (shtëpoj)
shpresoj
Shqipëri, -a
shtëpi, -ja
shtrëngoj
tërmet, -i
tjatër, i jatër
tütje
thëllezë, -a
thëres
uri, -ja (i, e, urtuar)
uthullë, -a
vajza, -t
vëllezër, -it
ve re
vdes
vdjери
vdora, dbora
vetëton
vetiu
vesë, -a
yll, -i
zboj
zonjë, -a
zotrrote

Гл. Елезовић